

Ολυμπία Τσαρουχά, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Μεγάλον θανατικόν από πανόκλα*)

Ο ανώνυμος συγγραφέας του 16ου αιώνα διηγείται στο κείμενό του την επιδημία της πανούκλας που έπληξε το Κάστρο της Κρήτης (Χάνδακα) στα τέλη του αιώνα αυτού. Πρόκειται για ένα σύντομο πεζό χρονικό, άγνωστης χρονολογίας, που παραδίδεται στον κώδικα της Μονής των Απεζανών στην Κρήτη, ο οποίος πλέον βρίσκεται στο Ελληνικό Σχολείο Σκοπέλου. Στο κείμενο παρουσιάζεται ο αποκλεισμός της πόλης μέσα στα τείχη της και των κατοίκων μέσα στα σπίτια τους, στην προσπάθεια των αρχών να σταματήσουν τη διάδοση του κακού. Από την παραδοσιακή χριστιανική κοσμοθεωρία του για τη σύνδεση της καταστροφής με τις ανθρώπινες αμαρτίες (βλ. αναλυτικότερα στην προτελευταία παράγραφο) –αλλά και από το σχετικά λόγιο ύφος– εύλογα μπορεί να εικάσει κανείς ότι ο συγγραφέας κατείχε κάποια εκκλησιαστική παιδεία. Μάλιστα, είναι πιθανό ο ίδιος ή η συγγραφή του κειμένου να σχετίζονται με το σιναϊτικό μετόχι της Αγίας Αικατερίνης στο Μεγάλο Κάστρο (Ηράκλειο), έτσι ώστε να μιλάμε για μια «ψυχοφελή διήγηση» που εντασσόταν σε κάποια εκκλησιαστική «ομιλία» (Κεχαγιόγλου 2001, 236).

Το θανατικό, που βασάνισε τον πληθυσμό του Μεγάλου Κάστρου για περισσότερο από τρία χρόνια, έφερε στο λιμάνι του Χάνδακα από την Πόλη ένας ναύτης σε καράβι τον Ιανουάριο του 1592 (Μαρμαρέλη-Δρακάκη 1995, 549· Μαρκομυελάκη 2015, 187). Αρχικά, η νόσος πλήττει την πόλη, ενώ λίγο αργότερα μεταδίδεται και στην ύπαιθρο. Σπίτια στην πόλη του Χάνδακα απομονώνονται ως μολυσμένα και καθημερινά πεθαίνουν γύρω στα πενήντα άτομα. Στα μέσα Ιουνίου της «κατηραμένης» χρονιάς ο Χάνδακας ερημώνει, καθώς ο κόσμος καταφεύγει στην ύπαιθρο με την ελπίδα να αποφύγει τη μόλυνση. Ακολουθεί μια σύντομη περίοδος ύφεσης του λοιμού με σημαντική μείωση των θανάτων. Έκτοτε, και για τους επόμενους μήνες, παρατηρούνται συνεχείς αυξομειώσεις της έντασής του.

Στο κείμενό μας αναφέρεται ότι τον Αύγουστο του 1593 αποκαθίσταται η επικοινωνία με την πόλη και οι κάτοικοι επιστρέφουν στα σπίτια τους, συνεπώς ο αναγνώστης μπορεί εύλογα να θεωρήσει ότι αυτό σημαίνει και το τέλος της επιδημικής ασθένειας. Ωστόσο, σε

λιγότερο από τέσσερις μήνες η πόλη μολύνεται και πάλι και ακολουθούν εκ νέου περίοδοι ύφεσης και έξαρσης –χωρίς ευτυχώς τη δυναμική της πρώτης φάσης–, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1595, οπότε η πόλη και η ύπαιθρος βρίσκονται σε άριστη κατάσταση υγείας.

Για τον λοιμό λεπτομερείς πληροφορίες μάς παρέχουν τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, και συγκεκριμένα το Αρχείο του Δούκα της Κρήτης και η αλληλογραφία των βενετών αξιωματούχων στο νησί και της Βενετικής Γερουσίας (Μαρμαρέλη-Δρακάκη 1995, 549· Μαρκομιχελάκη 2015, 187). Όλα τα στοιχεία που δίνει το κείμενό μας διασταυρώνονται στις παραπάνω πηγές και τεκμηριώνονται αρχαιακά.

Τα συμπτώματα της νόσου στα πρώτα θύματα ερμηνεύονταν λανθασμένα, π.χ., ένα οίδημα μελανού χρώματος πάνω από τους μηρούς θεωρήθηκε είδος άνθρακα (δηλαδή κακοήθους αποστήματος), το πρήξιμο ως αποτέλεσμα κούρασης, οι κηλίδες ιώδους απόχρωσης ως συνέπεια σήψης του αίματος κλπ. Κατά συνέπεια, η λοιμώδης νόσος δεν διαγνώστηκε αμέσως. Μόνο όταν τα συμπτώματα επεκτείνονταν ραγδαία και αποδείχθηκαν θανατηφόρα, οι γιατροί αναθεώρησαν τις διαγνώσεις τους και πείστηκαν ότι επρόκειτο για πανώλη. Η πανώλη που έπληξε τον Χάνδακα στα τέλη του 16ου αιώνα επέφερε πανικό στον πληθυσμό και τις αρχές, όχι μόνο εξαιτίας του μεγέθους των συμφορών που προξένησε αλλά και λόγω της αδυναμίας –οικονομικής και όχι μόνο– των αρχών να την αντιμετωπίσουν δραστικά. Μάλιστα, στις αρχές της εμφάνισής του, η έξαρση του λοιμού ήταν τόσο μεγάλη (πέθαιναν καθημερινά μέχρι και διακόσια άτομα), ώστε τα φάρμακα και οι γιατροί δεν επαρκούσαν για να ελέγξουν την εξάπλωσή του.

Τα μέτρα που ελήφθησαν για να διευθετηθούν οι ανωμαλίες ήταν η κατασκευή παραπηγμάτων για την απομόνωση των αρρώστων και όσων έβγαιναν από το λοιμοκαθαρτήριο, καθώς και η άμεση απομόνωση των μολυσμένων περιοχών με στόχο την άρση της επικοινωνίας τους με τις υγιείς περιοχές. Η έλλειψη χρημάτων για την εξασφάλιση φαρμάκων και καθαρού ρουχισμού αποτελούσαν τροχοπέδη στη θεραπεία των αρρώστων.

Ο αντίκτυπος του λοιμού ήταν έκδηλος σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής. Σταμάτησαν οι εργασίες σε οχυρωματικά έργα, αναβλήθηκε ο εξοπλισμός των γαλέρων, διακόπηκαν οι εργασίες των υπηρεσιών, ενώ προβλήματα παρουσιάστηκαν και στη συγκομιδή των σιτηρών, που οδήγησε σε αδυναμία ανεφοδιασμού της πόλης με τρόφιμα. Καθοριστικής

σημασίας για την οικονομία του τόπου ήταν και η διακοπή του εμπορίου (εισαγωγικού και εξαγωγικού), με αποτέλεσμα τα ξένα καράβια να μην προσεγγίζουν τον Χάνδακα για τα άλλοτε ζακουστά εξαγωγίμα προϊόντα του, κυρίως το κρασί και το λάδι. Τη στιγμή που τα έξοδα τη Δημοσίου για την αντιμετώπιση του λοιμού αυξάνονταν, η οικονομική δυσπραγία ενέτεινε την έκρυθμη κατάσταση.

Φυσικά, σημαντικότερες ήταν οι συνέπειες του λοιμού σε απώλειες έμψυχου υλικού (Μαρμαρέλη-Δρακάκη 1995, 562-563· Δετοράκης 1970-1971, 129). Υπολογίζεται ότι μέχρι τα μέσα του 1593 –δηλαδή μέσα σε ενάμιση χρόνο από την εκδήλωση της πανώλης– είχαν πεθάνει περίπου 9.000 άτομα στην πόλη του Χάνδακα και γύρω στις 5.000 στην ύπαιθρο, ενώ μέχρι το τέλος του λοιμού πέθαναν ακόμη 3.000. Εν ολίγοις ο πληθυσμός της πόλης μειώθηκε στο μισό και της υπαίθρου κατά το ένα δέκατο. Η συνολική απώλεια σε έμψυχο υλικό ανήλθε στις 17.000! Η δραματική μείωση του πληθυσμού της πόλης αντιμετωπίστηκε δραστικά με εποικισμούς κατοίκων από την ύπαιθρο, με αποτέλεσμα την άμεση αθρόα συρροή πληθυσμού, που αποκατέστησε γρήγορα την έλλειψη.

Ο ανώνυμος συγγραφέας της κρητικής διήγησης για το «Μεγάλο Θανατικό» τονίζει στο κείμενό του δύο φορές την επίγνωση της σχέσης αμαρτίας-καταστροφής ως αιτίας-αποτελέσματος (Μαρκομιχελάκη 2015, 189). Στο τέλος της πρώτης παραγράφου του κειμένου και στην αρχή της τελευταίας (εν είδει κύκλου) διαβάζουμε «Ταύτα εισί τα γεννήματα της αμαρτίας», κι έτσι καθίσταται φανερή η πεποίθηση του συγγραφέα ότι η συμφορά αυτή προκλήθηκε από τις αμαρτίες των κατοίκων και μόνο η «παύση της κακίας» θα αποτρέψει την επανεμφάνιση της επιδημίας. Δεν φαίνεται τυχαίο ότι ως χρονικά ορόσημα του λοιμού αναφέρονται οι δύο μεγαλύτερες γιορτές της Ορθοδοξίας: η πανώλη αρχίζει να σπέρνει τον θάνατο τις μέρες της Μεγάλης Εβδομάδας πριν το Πάσχα, ενώ ο τόπος απελευθερώνεται από το κακό ανήμερα του Δεκαπενταύγουστου, όταν ανοίγουν οι πύλες των τειχών σηματοδοτώντας την απελευθέρωση. Στη συνείδηση του ανώνυμου συγγραφέα, τα δύο αυτά ορόσημα αποδεικνύουν τη σχέση του Θεού με τους πιστούς του· ο λοιμός ενσκήπτει την Εβδομάδα των Παθών του Χριστού για να αποτρέψει τους ανθρώπους από την αμαρτία και παύει με τη μεσολάβηση της Παναγίας, της προσφιλούς για την πόλη θείας μορφής. Το

κείμενο κλείνει με δύο αποστροφές: στους ανθρώπους να μην αμαρτάνουν και προς τον Θεό να τους συγχωρέσει.

Η διήγηση για τον μεγάλο κρητικό λοιμό του 1592 δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1932 σε μια μεταθανάτια έκδοση του Σπυρίδωνα Λάμπρου (επιμελημένη από τον Κωνσταντίνο Άμαντο), η οποία περιέχει εξολοκλήρου «βραχέα χρονικά». Το κείμενο είναι άτιτλο και εκδίδεται συνεχόμενα, δίχως διάκριση, μαζί με τα υπόλοιπα, συντομότερα, χρονικά που περιέχει ο κώδικας του Ελληνικού Σχολείου Σκοπέλου. Επίσης, έχει συμπεριληφθεί στον τρίτο τόμο των *Μνημείων της Κρητικής Ιστορίας* του Στέργιου Σπανάκη (1953), καθώς και στην ανθολογία της ελληνικής πεζογραφίας του Μιχάλη Περάνθη (1967). Στην τελευταία αυτή έκδοση στηρίζεται και η ανθολόγηση σχεδόν ολόκληρου του κειμένου από τον Γιώργο Κεχαγιόγλου (2001), η οποία αναπαράγεται και στη μελέτη της Τασούλας Μ. Μαρκομιχελάκη (2015). Πηγή της παρουσίασης του *Μεγάλου θανατικού* στο ηλεκτρονικό περιβάλλον της «Δημόδους Γραμματείας» αποτελεί η έκδοση Περάνθη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Δετοράκης 1970-1971

Θεοχάρης Ε. Δετοράκης, «Η πανώλης εν Κρήτη. Συμβολή εις την ιστορίαν των επιδημιών της νήσου», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* 21 (1970-1971) σ. 118-136.

Κεχαγιόγλου 2001

Γιώργος Κεχαγιόγλου (επιμ.), *Πεζογραφική ανθολογία. Αφηγηματικός γραπτός νεοελληνικός λόγος. Βιβλίο πρώτο: Από τα τέλη του Βυζαντίου ως τη Γαλλική Επανάσταση*, ΑΠΘ, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 2001, σ. 236-237.

Μαρκομιχελάκη 2015

Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, *Εδώ, εις το Κάστρον της Κρήτης... Ένας λογοτεχνικός χάρτης του βενετσιάνικου Χάνδακα* [Νέα Ελληνική Φιλολογία 7], University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 187-191.

Μαρμαρέλη-Δρακάκη 1995

Αντωνία Μαρμαρέλη-Δρακάκη, «Ο λοιμός του 1592-1595 στο Χάνδακα», *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β2, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, Ρέθυμνο 1995, σ. 549-564.